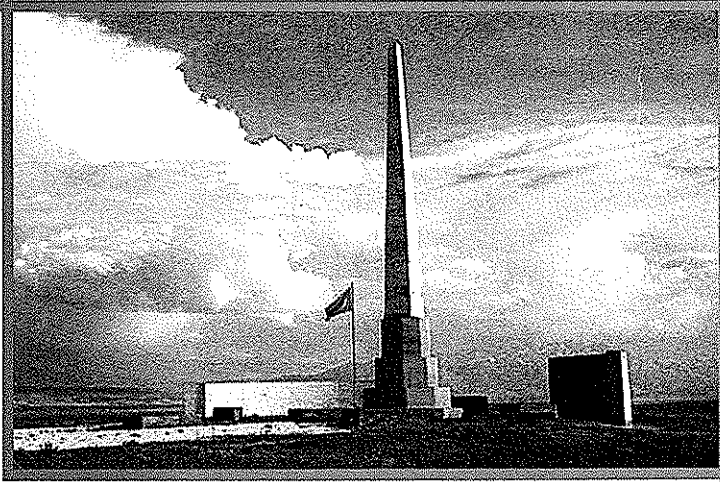

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ

DÜNDEN BUGÜNE
ERMENİ MESELESİ SEMPOZYUMU

(23 Mayıs 2003)

KONYA - 2003

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ**

**DÜNDEN BUGÜNE
ERMENİ MESELESİ SEMPOZYUMU
(23 Mayıs 2003)**

**Editör
Doç. Dr. Ramazan TOSUN**

KONYA-2003

SEMPOZYUM TERTİP HEYETİ

Başkan : Prof. Dr. Abdurrahman KUTLU
Rektör

Sekreter : Doç. Dr. Ramazan TOSUN

Üyeler : Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Yrd. Doç. Dr. Osman AKANDERE
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARIKAN
Yrd. Doç. Dr. Dursun GÖK

Bu kitabın telif hakkı Selçuk Üniversitesi'ne ait olup, izinsiz olarak tamamen veya kısmen yayınlanamaz.

ISBN
975 - 448 - 166 - 0

İsteme Adresi

Selçuk Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi KONYA
Tel: 0.332 223 20 36
E-mail : suatam@selcuk.edu.tr

ERMENİ MESELESİNE POLİTİK YAKLAŞIM

Doç. Dr. Mustafa TURAN*

Tarihte yaşanan olayların etkilerini ve canlılıklarını kaybetmeleri için belli bir sürenin geçmesi gerekmektedir. Bu süreç bazı olaylar için çok kısa bir zaman alırken bazı olaylar politik gelişmelere bağlı olarak kolay kolay soğumazlar veya zaman zaman gündemi işgal ederler. Tarihte yaşanan olayların, haklılık ve mesruiyet bağlamında gerekçe olarak ileri sürülmeleri veya uygulanmak istenen bir politikanın zeminini hazırlayan birer gerekçe olarak kullanılmaları her zaman söz konusu olmuştur. Bu olgu tarihi olayların ne kadar "gerçek" olduğu konusunda bizleri şüpheyeye götüren bir husustur. Osmanlı Devleti'nin son ikiyüz yılında muhatap olduğu devletlerin politikalarında bu husus hep var olmuştur. Özellikle emperyalizmin ivme kazandığı bu dönemde her bakımdan güçlenen batılı devletlerin, esasen kendi çıkarları için Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrı müslim unsurlar için bir takım haklar isterlerken ve hamilik yaparlarken de tarihi haklılıkları (!) ileri sürdüklerini görmekteyiz. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin, Batı'nın her zaman ikilemiyle karşı karşıya olduğunu söylemek bir ön yargı olmayacaktır. B. Croce "Her tarihi yargının altındaki pratik gerekler bütün tarihe çağdaş tarih karakterini verir. Çünkü böylelikle anlatılan olaylar zaman içinde her ne kadar uzak gözükseler de tarihin, gerçekte o olayların hatırlandığı şimdiki anın gerekleriyle ve konumuzla ilgilidir." demektedir. İngiliz düşünürü Collingwod'a göre de "Tarihçinin üstünde çalıştığı geçmiş ölü bir geçmiş değildir. Belli bir anlamda bugün hala yaşayan bir geçmiştir."¹ Bu görüşlerden hareketle tarihte yaşanan olayların, nispetleri değişse de günümüzde bizleri ilgilendiren ve hala etkilemeye devam eden yönlerinin bulunduğu muhakkaktır. Ele alınan konuların açıklanmasında tarihçinin kimliği ve dünya

* G.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

¹ Edward Hallett Carr, **Tarih Nedir**, (Çev. Misket Gizem Gürtürk), 3. bsk., İstanbul, 1991, s. 28.

görüşüyle doğrudan bir ilgi olduğundan tarih, doğrulanmış bir olgular kümesi olarak görülemeyeceği gibi bir dizi kabul edilmiş yargılardan ibaret olduğu da düşünülemez. Dolayısıyla zaman zaman gündeme getirilen Ermeni meselesi bu bağlamda değerlendirilmelidir.

18. yüzyıl başlarında ihtişamlı gücünü geride bırakan Osmanlı, artık sadece dengi bulunmayan süper güç mevkiinde olmadığı gibi hükümlerlik alanını, varlığını ve menfaatlerini kendi gücüyle koruyabilen bir devlet olarak kalabilmek imkan ve dinamizmden de mahrum durumdadır. Bu tarihlerde Osmanlı Devleti, Avrupa'daki topraklarını terk etmeye zorlanırken, Fransızları Mısır'dan çıkarabilmek için İngiliz ve Rus desteğine (1801), Çanakkale'yi zorlayıp Marmara'ya giren İngilizlere karşı Fransız yardımına (1807) mecbur kalıyordu. 1821'de Mora'da çıkan Yunan isyanı yıllarca bastırılmadığı gibi Navarin'de Osmanlı donanması İngiliz, Fransız ve Rus donanmaları tarafından savaş ilan edilmeden yakılması karşısında hiçbir şey yapılamamıştır. 1827 yılında Rusya karşısında yenilen Osmanlı'nın (1828-1829) bu zaafından istifade ile Cezayir'i ele geçiren Fransa'ya karşı da bir şey yapılamamıştır. Mısır Dayısı Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ve oğlu İbrahim Paşa marifetiyle giriştiği hareketler karşısında Rus ordu ve donanmasını Boğaz'a davet etme çaresizliğine düşen Osmanlı Devleti'nde Balkan milletlerinin ayrılık hareketleri de hız kazanmıştır. Bu arada Fransız İnkılabı da çok millet ve kültürlü bir yapıda bulunan Osmanlı Devleti'ndeki ayrılık hareketlerine hız kazandırmıştır.

Burada hem fikri hem de siyasi zeminde değerlendirilmesi gereken konu Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrı Türk unsurların bağımsızlık istekleri ve bu isteklerin Batılı devletlerin emperyalist gayeleriyle telifi meselesidir. Esasen masumane ve insani mülhazalarla Osmanlıdan Hıristiyan unsurların yaşadıkları yerlerde ıslahat talebinde bulunan bu devletlerin asıl amaçları Osmanlı Devleti'ne toparlanma, varlığını, hayati menfaatlerini kendi gücü ile savunma yeterliliği ve gelişme imkanı kazandırmak değil, kendi menfaat alanları ve sahiplenmek istedikleri bölgeler üzerinde nüfuzlarını ve denetimlerini artırmaktır.

Bütün bu olaylar göstermektedir ki, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti yabancı devletlerin siyasi müdahalelerine açık bir hale gelmiştir. Emperyalist güçlerin Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrı

müslim tebaanın hamileri durumuna gelmeleri, bu unsurların haklarını koruma iddia ve bahanesi ile yapageldikleri müdahaleler gittikçe artacak ve devleti yıkılmaya götürececek bir dizi olaya zemin hazırlayacaktır.

Yusuf Akçura, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü iki tarihi sebebe dayandırır. Bunlardan biri devlet arazisinin harici düşmanlar tarafından zapt ve istilâsı; diğeri de devleti oluşturan gayri Türk ve gayri Müslim unsurların câmiadan ayrılıp birer siyasi heyet teşkil etmeleridir². Gayri Türk unsurların câmiadan ayrılma gayretleri Osmanlı dış politikasını yönlendiren bir husus olduğu gibi devletin idari ve siyasi zaafı da bu unsurların ayrılma isteklerini güçlendirmiştir. Fransız İnkılabı'ndan sonra milliyetçilik ideolojisinin etkisiyle çeşitli halk topluluklarının egemenliklerini elde etmek istemeleri yolundaki faaliyetleri, emperyalist devletlerin Osmanlı Devleti bünyesindeki azınlık unsurları, tahrik ve teşvik etmek suretiyle kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmak amacı taşıyan faaliyetlerinden ayrı ele alınamaz. Zira böyle bir gerekçe emperyalist devletlere Osmanlı Devleti'ne siyasi bir müdahale için gerekli imkanı veriyordu. Amerika'da "herkesin eşit yaratıldığı" ve Fransa'da "insan ve vatandaş haklarının" ilanlarından sonra yayılan fikir akımlarının Osmanlı Devleti'ndeki gayri müslim unsuru da etkilemiş olduğu bir gerçektir. Çocuklarını Avrupa'da okutup Batı kültürüyle yetişmelerini sağlayan, askere gitmemelerinden ve dil bilmelerinden kaynaklanan üstünlüklerini iyi kullanarak, Osmanlı ekonomisinde üstün bir yer tutan gayri müslimler bağımsızlık isteğiyle ayaklanmaya başlamışlardır. Büyük devletler, bu durumu kendi çıkarları için kullanmakta gecikmemişler, gayri müslim tebaayı kendi himayelerine almak suretiyle Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek amacıyla zimmiler lehine reformlar yapılmasını istemeye başlamışlardır. Osmanlı devlet adamları meseleyi salt eşitlik kavramıyla halledebileceklerini ve böylece büyük devletlerin baskılarının sona ereceğini düşünüyorlardı. Ashında mesele, Batılı devletlerin gösterdikleri gibi, "bir İslâm devletinde yaşayan zimmilerin haklarını korumak olmayıp, büyük devletlerin siyasi çıkarlarının gerçekleştirilebilmesiydi. Bu amaçla Osmanlı Devleti'ne

² Yusuf Akçura, **Osmanlı Devletinin Dağılma Devri**, (XVIII. ve XIX. asırlarda), TTK. yay., Ankara, 1985, s.10.

sürekli baskılar yapılmış, böylece zımmilerin hukuki statüleri, devletin en büyük iç ve dış sorunu haline gelmiştir³.

19. yüzyılın son çeyreğine kadar başta İngiltere olmak üzere Batılı devletlerin çoğu, Osmanlı Devleti'ni güçlendirmeyi amaçlayan modernleşme reformlarını teşvik ediyor, ama aynı zamanda ticari çıkarlarını ve berat sistemi gereğince bir çoğu kendi himayeleri altında olan Hıristiyan dindaşlarının haklarını aşırı bir dikkatle koruyorlardı. Sultanın Hıristiyan tebaasının eşit haklarını reformların içtenliğinin bir ölçüsü olarak alıp bu haklar için baskı yapıyorlar, ancak Hıristiyan cemaatlerinin millet sistemindeki geleneksel haklarından eşitlik karşılığında vaz geçmeyi kabul etmeyişlerini ise destekliyorlardı⁴. Anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkların durumlarıyla ilgili reformların arkasındaki en önemli etkenlerden biri şüphesiz ki daimi dış baskı idi. Avrupalı devletlerin klasik Osmanlı yapısı içerisinde yer alan cemaatlerin durumlarının iyileştirilmesi yönündeki baskıları sonucu bu cemaatler bazı haklar elde etmişlerdir. Ancak bu onları eski millet sisteminde sahip oldukları ayrıcalıklardan vaz geçmeye sevketmiyordu. Büyük ölçüde himayeleri altındaki topluluklara arka çıkmak suretiyle nüfuzlarını genişletmek isteyen Batılı devletler için bu tutarsızlığın bir önemi yoktu⁵.

Rusya ise Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmek yolunda elde ettiği tavizleri çok iyi kullanarak, gerek Balkanlardaki, gerekse Anadolu'daki gayri müslim unsurları devlet aleyhinde mütemediyen tahrik ediyordu. Çar Deli Petro'nun 1711'de Slavlara gönderdiği şu bildiri dikkate şayandır: "Türklerin yaptıkları zulümlerin intikamını alıp Hıristiyanları onların elinden kurtararak Tanrı'nın yardımını diledikten sonra, Müslümanlara yalnız karşı koymak için değil, silah kullanarak onlara hücum etmek ve Tanrı izin verirse Ortodoks Hıristiyanları, putataparların boyunduruğundan kurtarmak için savaş açmak niyetindeyiz. Kuvvetli ordularımızla düşmana karşı yürüyeceğiz. Ortodoks kilisesi için korku ve güçlük diye bir şey olmamalıdır. Sadece savaşmak

³ Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu, (1839-1914)**, TTK yay., Ankara, 1989, s. 2 vd.

⁴ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim yay., 3. Bsk., İstanbul, 1998, s. 63

⁵ Zürcher, **a.g.e.**, s. 87.

değil, kanının son damlasını akıtmak da gerekiyor. "6 İşte Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü politikanın temelinde hep bu düşünce hakim olmuştur. Kırım Harbi'nden sonra Rusya ile yapılan Paris Andlaşması ile Osmanlı toprak bütünlüğü andlaşmaya imza koyan devletlerin kefaletiyle zapt ü rapt altına alınmış, bu kefalete karşılık da Osmanlı Devleti'ndeki gayri müslim tebaanın çıkarlarını ve haklarını korumak hakkını (!) elde etmişlerdir.

Gerek Batılı devletlerin Osmanlı Devleti hakkındaki düşüncelerini gerekse Osmanlı Devleti'nin durumunu göstermesi bakımından Ali Paşa'nın siyasi vasiyetnamesinde ifade ettiği sözler dikkate değerdir. Ali Paşa vasiyetnamesinde milletlerin güçlendiklerini, ihtiraslarının genişlediğini, nüfuzlarını artırmak, sanayilerine pazar bulmak için çalıştıklarını belirttikten sonra şunları söylemektedir: "Ülkemize göz dikenler anlaşmazlık içindeydiler. Bazıları topraklarımızı ele geçirmek istiyordu; bazıları bizi sömürerek sanayi ve ticaretlerini geliştirmek. Birinciler gizli niyetlerini şairane sözlerle maskeliyorlardı: acı çeken insanlığı rahata kavuşturacak, din kardeşlerini kurtaracak, ezilen kavimlerin zincirlerini kıracaklardı. Bu kutsal emeller uğrunda ülkemize gireceklerdi. İkinciler olmaz diyorlardı, olmaz ve olmamalıdır! Osmanlı bütünlüğü Avrupa'nın dengesi için şarttır. Aynı ikiye bölünmüşlük.... Avrupa bizi bir tuzağa itiyordu: Avrupa, bazı ütopycacılar ve bir takım kısa görüşlü diplomatlar... Avrupa'nın her istediğini yapar gibi görünüyorduk. Bu teklifler umumiyetle caziptiler, ama bizim için değil, kendileri için. Bunların hepsini kabul etsek mahvolurduk, ama bunu Avrupa'ya anlatmak güçtü ve ihtiyatsızlık olurdu."⁷ Anlaşılan odur ki Batılı devletlerin isteklerine ne olursa olsun ihtiyatla ve şüpheyle bakılmakta, isteklerin emperyalist bir amaca matuf olduğu düşünülmektedir.

Balkan Harbi sırasında Hariciye Nazırı olan Gabriel Noradonkiyan da Osmanlı Hükümeti olarak yaptıkları yenilikleri anlatırken 16 il valisi nezdinde 16 müsteşar isteyecek kadar ileri gittiklerini ifade ile, "Biz yenilik yaptıkça islahat girişimlerinde

6 Zeki Polar, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Sebepleri**, İstanbul, 1992, s. 62-63.

7 Cemil Meriç, **Umrandan Uygarlığa**, İstanbul, 1996, s. 34-35.

bulundukça Balkanlardaki dostlar bir kat daha saldırgan ve küstah bir tavır içine bürünüyorlardı." demektedir⁸.

Tanzimat ve İslahat fermanlarının getireceği olumlu hava içinde Avrupa devletlerinin güvencesi altında toprak bütünlüğünün korunacağı düşüncesi hakim olmuştur. Ancak milliyetçiliğin ve emperyalizmin her tarafı sardığı bir zamanda ülkede yaşayan farklı milletler kendi devletlerini kurma hayali içinde yaşarlarken özellikle Rusya ve Avusturya, Balkanlarda kendi amaçları doğrultusunda faaliyetlerde bulunuyorlar, burada yaşayan halkları devlete karşı tahrike devam ediyorlardı.

20. yüzyılın başlarında Avrupa halklarının dünya olaylarında hakim bir rol oynamayı sürdüreceklerine inanan Winston Churchill gibi pek çok kimse Batı'nın tarihi misyonunun dünyanın diğer halklarının politik kaderlerini çizmek olduğunu ve sonunda bunu tamamlayacağını düşünüyordu. Osmanlı ülkesi de kültürel ve politik olarak Avrupa örneğine göre yeniden biçimlendirilmesi gereken bölgeler arasındaydı⁹. Bu yapılırken de Osmanlı ülkesinde yaşayan unsurların tarihi hakları usulünce bir baskı aracı olarak kullanılacaktı.

Yakın tarihimizde Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı Hıristiyan unsurlar ekseninde yürüttükleri bu politikaların aynı minval üzere bugün de devam ettiğini görmekteyiz. Sözde Ermeni Soykırımını iddiasını içerir tasarı Amerikan Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesi'nde 03.10.2000 tarihinde kabul edildi. Kabul edilen bu tasarının Temsilciler Meclisi'nde oylanacağı ve Fransa Senatosu'nda da aynı konuda yasa tasarısı hazırlandığı haberlerde yer aldı. 25.10.2000 tarihinde İtalya Meclisi'nde de Ermeni Soykırım İddiaları gündeme alındı. Ermenistan Dışişleri Bakanı Oscanyan da Türkiye ile dostane ilişkilerden söz ederken bu iddiaların arkasında oldukları mesajını verdi.

Bu gelişmelerden sonra Sözde Ermeni Soykırım Tasarısı Amerika Temsilciler Meclisi'nde askıya alındı; İtalya, Fransa ve Vatikan meclislerinde kabul edildi; Fransa meclisinde yasalaştırıldı;

⁸ Stephan Lauzan, **Osmanlı'nın Bozgun Yılları**, (Çev.Seyfettin Ünlü), İstanbul, ty., s.27.

⁹ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, İstanbul, 1989, s.10.

Avrupa Parlamentosu'nda Türkiye'nin üyelik belgesine ek madde olarak ilave edildi ve kabul edildi.

Bu tasarıyla Türkiye hem geçmişi hem bugünü ve hem de geleceğiyle mahkum edilmek istenmektedir. Güya Türkiye Cumhuriyeti Devleti Ermeni soykırımından sorumlu tutulmuyor. Ancak Dünyada ileride vukubulacak herhangi bi soykırımda Türkiye adeta sorumlu tutulmaktadır. Herhangi bir platformda Ermenilerin soy kırma uğramadıklarını söylemek suç kabul edilebilecek ve yargı yolu açılacaktır (!) Türkiye, bu tarihi mahkumiyet sebebiyle uluslar arası bazı yaptırımlarla karşı karşıya kalabilecektir.

1915 yılında vuku bulan bir olayın Ermeni Soykırımı olarak tavsif edilmesinin yanısıra Batılı devletlerin ve Amerika'nın bu iddiaları çoğu zaman bizzat kendilerinin gündeme getirmelerinin sebepleri nelerdir ? Bu mesele gündeme getirilirken hep Türklerin suçlanması, Ermeniler tarafından Türklere karşı girişilen kırımlardan hiç bahs edilmemesinin sebepleri nelerdir ? Mesele tarihte yaşanan olayların bugün samimiyetle yargılanması ve tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılması mıdır yoksa politik hesapların bir paçası mıdır ? Dolayısıyla meselenin, vuku bulduğu tarihlerdeki gerçekliği kadar bugün bu iddiaları gündeme getiren devletlerin politik hesapları da göz önünde bulundurulurken değerlendirilmesi gerekmektedir. Öncelikle meselenin ortaya çıkışında olduğu gibi zaman zaman gündeme yerleşmesinde Türkiye üzerinde birtakım hesapları olan devletlerin politikaları asla göz ardı edilmeden tarihi süreç içerisinde Ermeni misyonu ile bu devletlerin siyasi çıkarlarının birlikte ele alınmasında fayda vardır.

Bugün tekrar gündeme getirilen Ermeni meselesinin sadece 1915 tarihi ile mahdut tutulması, sebeplerin göz ardı edilmesi anlamını taşıyacaktır. Aynı topraklar üzerinde birarada yaşayan farklı toplumların aynı kaderi paylaşmalarına rağmen imtizac-ı tammin oluşması her zaman beklenmediği gibi böyle bir birlikteliğin oluşması için de uzun bir tarihi süreç gereklidir. Uzun yıllar bir arada yaşayan iki toplumun artık birlikte yaşamak istememeleri ve aralarına nifakın girmesi bir anda ortaya çıkan bir olay ile de izah edilemez. Dolayısıyla bir kopma noktası olarak alınan veya kabul edilen bir tarihten sonra cereyan eden olayların ele alınması iki toplum arasındaki ilişkilerin tarihi boyutunu ortaya koymak imkanını verecektir. Milli Mücadele dönemine ait elimize geçen

herhangi bir belgede eğer Ermeni kelimesi geçiyor ise mutlaka bir karşılık bir huzursuzluk söz konusu olmakta Ermeni meselesinin bir iddiadan ibaret olmadığını göstermektedir. Mesela Milli Mücadele döneminde Milne Hattı'nın¹⁰ tespiti sırasında Afyonkarahisar'a gelen General Milne'in Erkân-ı Harbiye Kaymakamı (Kurmaya Yarbay)'ın Darülmualimin ve Mekteb-i İdadi vesair İbtidai mektepleri ihtiva eden binanın tamamen tahliye edilerek İngiliz kumandanının emrine teslim edilmesini istemesi. ve tercümanı olan Ermeni milletinden Hem adındaki şahsın Türkleri rencide edecek bir tavır izlediği ve unsurlar arasında nifak sokmaktan geri kalmadığından bahisle bu şahsın görevden alınmasının istenmesiyle başlayan olaylar¹¹ göstermektedir ki iki toplum arasında hiçbir şekilde birliktelik kalmadığı gibi bir Ermeni tercümanı da İngiliz temsilcinin de desteğiyle hasmane bir tutum takılmaktan geri kalmamaktadır.

Ermeni meselesi karşısında Türk makamlarının tavırları; İngiliz temsilcisinin tercümanı olan bir Ermeni'nin iki millet arasında nifak çıkaracağı gerekçesiyle görevinden alınmasının istenmesinin sebepleri ve bu talep karşısında İngiliz yetkililer ile Türk makamlarının tavırları öncelikle değerlendirilmelidir. Bu husus genel olarak Ermeni iddiaları karşısında Türk makamlarının tutumu ile İtilâf devletlerinin mesele karşısında amaçlarının hangi gayeye matuf olduğunun bilinmesine yardımcı olacaktır.

İngiliz Siyasî temsilcisinin bir Ermeni'nin tercümanlığını tercih etmesi ve General Milne'in olaydan iki gün sonra buraya gelerek Ermeni tercümanının tahrikiyle söz konusu binanın işgali için kesin emir vermesi¹² düşündürücüdür.

Anadolu'da gerek Birinci Dünya Savaşı ve gerekse Milli Mücadele dönemlerinde muhtelif sebep ve gerekçelerle incelemeler yapmak üzere İtilâf devletleri temsilcileri ve heyetleri gelmişlerdir. İtilâf devletleri yetkililerinin Türklerle olan ilişkilerinde Osmanlı

¹⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Turan, "İstiklâl Harbi'nde Milne Hattı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VII, S. 21 (Temmuz 1991), s. 567 vd.

¹¹ Bu olaylar için bkz. Mustafa Turan, "Karahisar-ı Sahip'te İngiliz Temsilciliği Tercümanı Ermeni Hem'e Tepkiler ve Ermeni Meselesine Politik Yaklaşım", **A.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C. III, S. 1 (Haziran 2001) s.15 vd.

¹² **BOA DH KMS** 55-2/45-3.

uyruklu Rum ve Ermeni tercümanları yardımcı olarak tercih ettikleri ve bu tercihin durumu bir kat daha güçleştirdiği görülür. İtilâf devletleri polisinin, özellikle İngiliz yetkililerinin çalıştırdığı Rum ve Ermeni tercüman ve yardımcılar, bu yetkililerin Türklere karşı olan tutumlarına büyük ölçüde etki yapıyordu. Çünkü bu yetkililer, Türklere Rum ve Ermenilerin gözüyle bakıyorlardı.

Bu hususu Harold Armstrong'un konuyla ilgili olarak söylediği "Dürüst olmayan tercümanlara güvenen İngiliz askerî makamları, sarhoş, faydasız ve yalancı bir zorba olan Dipovan gibi canavarlara güveniyor; onlara yetki vererek iyi adımızı lekeliyorlardı." sözleri¹³ teyit etmektedir.

İngilizlerin bu tercihlerini o günkü ortam ve anlayış içinde tabii saymak gerekirse de İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nde tercümanlık yapan Sir Telford Waugh'ın ifade ettiği gibi Türkler üzerinde akla hayale sığmayacak ölçüde kudret sahibi haline gelen bu tercümanların, yetkilerini istedikleri gibi kullanmaktan geri kalmadıkları da göz ardı edilemez. Bu yüzden de Türklerin, İtilâf Polis Komisyonu'nun İngiliz şubesine büyük ölçüde kin duydukları¹⁴ belirtilmelidir.

İtilâf yetkililerinin Ermeni ve Rum tercümanları tercih etmelerindeki sebep ne olursa olsun, bu tercihin altında yatan asıl sebebin Anadolu'ya nüfuz edebilmek ve nüfuz edişi haklı kılabilmek niyetlerinin unutulmaması lazımdır.

18. yüzyıl başlarından beri siyasi ve askerî gelişmeler muvacehesinde Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren her iç mesele kısa zamanda uluslar arası bir meseleye dönüşmüş; Bâb-ı Âli bu durumu önleyemediği gibi bir iç meseleyi uluslar arası diplomasinin konusu yapabilmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış ve Mondros Mütarekesi'ni imzalamış olan devletin karşılaştığı meseleler karşısında tam bir teslimiyet ve acziyet içerisinde düvel-i muazzamanın merhametine müracaat ettiğini görmekteyiz. Genel olarak Ermeni meselesi ve iddiaları karşısında Türk makamlarının da tavırlarında aynı psikolojiyi görmekteyiz. Osmanlı siyaset ve devlet adamları ile aydınlarının bir kısmı bu halet-i ruhiye içerisinde

¹³ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. I, TTK yay. Ankara, 1987, s. 13.

¹⁴ Sonyel, **a.g.e.**, s. 13.

siyasi çekişmelerin bir malzemesi olarak Ermeni iddiaları karşısında birbirlerini itham edici bir yol izlemişlerdir.

Tehcirle ilgili alınan karar uygulanmaya başlandığı bir sırada Ayan Meclisi'nde Azaryan Efendi, Ermenilere yapıldığını iddia ettiği mezalimi öfkeli bir dille protesto etmiş; Ahmet Rıza Bey de büyük bir öfkeyle Azaryan Efendi'nin şikâyetlerini desteklemiş ve hükümeti uyardırıştır. İttihat Terakki'ye bağlılığıyla bilinen Ayan'dan bir zat¹⁵ da Ermenilerin Van'da İslâm ahalinin erkeklerini toptan öldürüp, kadınları toplayarak ilerlemekte olan Ruslara fuhuş evleri hazırladıkları ve küçük çocukların duvarlara çivilenen cesetlerin ve organlarıyla Ermenistan armaları çizdiklerini, bir çok yeri ateşe verdiklerini ve yerle bir ettiklerini hiç ağza bile almadan göç dolayısıyla hükümeti suçladıklarını ifade ile Azaryan Efendi ile Ahmet Rıza Bey'e çıkmıştır. Bu tartışma üzerine Reşit Akif, Topçu Rıza, Ahmet İzzet, Salih, Mahmut Paşalar, Abdurrahman Şeref Bey gibi isimlerin bulunduğu bir grup Ayan azası toplanarak meseleyi müzakere etmişlerdir. Ahmet İzzet Paşa, her iki tarafın da isnatlarını mübalağalı bulduklarını, Türk ve Ermeni azaların bu şekilde karşılıklı olarak tarafların birbirine yaptıkları zulümleri açık bir şekilde saymalarının hem Ayan arasında ayrılık ve düşmanlık meydana getireceği, hem de İstanbul'da bile halk arasında galeyana sebep olacağından bu konuda aleni tartışmalardan kaçınılmasına, tehcirin imkan ölçüsünde sınırlandırılması ve uygulamanın yumuşatılması için gayr-ı resmi temenni ve teşebbüslerde bulunmak üzere Abdurrahman Şeref Efendi'nin başkanlığında bir heyetin Vükelâ nezdine gönderilmesine karar verdiklerini söylemektedir¹⁶.

Ermeni meselesinde Damat Ferit Paşa kabinesi üyeleri arasında bile bir görüş birliği olmadığı anlaşılmaktadır. "Bundan sonra Türk ve Ermeni topluluklarının birlikte yaşamaları biraz güç olacaktır." diyen Ermeni Patriği Yervant Efendi'ye cevaben Nafia Nazırı Ferit Bey, "Yervant Efendi'nin fikirlerine katılıyoruz. Ermeniler istedikleri yere gidebilecekler... Biz de Ermeni devletindeki Türkleri getiririz. İstedığımız budur." derken Adliye Nazırı Hoca Vasfi Efendi ise "Eğer Ermenilere zulüm edenleri

¹⁵ Ayan Meclisi'nde cereyan eden bu olayı nakleden Ahmet İzzet Paşa hatıratında bu zatın ismini vermemektedir. Bkz. Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C.I, Nehir yay., İstanbul 1992, s. 202-203.

¹⁶ **Aynı yer.**

cezalandırırsak ve onlara geniş siyasi haklar verirsek birlikte pekâla yaşayabiliriz.” demiştir¹⁷.

Sadrazam Damat Ferid Paşa da mecliste önceki hükümet tarafından yayınlanan kitapta Ermeni iddialarına karşı ileri sürülen gerekçeleri tenkit ederek “Bunları ne insanlık ve uygarlık ne de İslâmiyet kabul eder.” diyebilmiştir¹⁸.

Sèvres Antlaşması'ndan önce Paris'te süren görüşmelere 19 Haziran 1920'de katılan Damat Ferid Paşa, burada yaptığı konuşmada, Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'na girmekle suç işlediğini, bu suçun İttihatçılara ait olduğunu ileri sürerek Ermenistan kurulması konusunda görüşmelere hazır olduklarını söylemiştir¹⁹. Fransa Başvekili Clamenceau, 25 Haziran'da verdiği cevapta Damat Ferid Paşa'nın bu sözlerini senet kabul ederek Türkler aleyhinde ağır isnatlarda bulunmuştur²⁰.

İtilâf devletleri temsilcileri Sadrazam'ın bu tavizkâr tutumuna rağmen barış metninde hiçbir değişiklik yapmayacaklarını belirterek barışı imzalamak veya reddetmek için 27 Temmuz'a kadar süre tanımışlardır. Bilindiği gibi bu gelişmelerden sonra antlaşma imzalanacak ve özellikle antlaşmanın 88, 89, 90, 91, 92, 93. maddeleri ile doğrudan Ermenistan kurulması kabul edilecektir. Damat Ferid Paşa ileride bütün Türk milletini esarete sürükleyecek hükümleri içeren antlaşmayı imzalamamanın felâket olacağı görüşünü²¹ fütursuzca savunmaktan da geri kalmayacaktır.

Damat Ferid Paşa ve hükümetinin icraatları da Ermeni tezini teyit eder yönde olmuştur. Mesele Ermeni yetimleri adına düzenlenecek konserler ve eğlencelerden vergi alınmasını kaldırmakla kalmamış Ermeni ve Rum tehcirleri sırasında meydana geldiği ileri sürülen sözde zulümleri araştırmak üzere heyetler kurularak ilgili yerlere gönderilmiştir. Ayrıca Adliye Nazırı Haydar

17 İsmet Parmaksızoğlu, **Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri ve Besledikleri Emeller**, Ankara, 1981, s. 158.

18 **Aynı yer.**

19 Ergun Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, E.Ü. Yay. İzmir, 1984, s. 233.

20 Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, TTK yay. Ankara, 1973, s. 37.

21 Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika**, C. II, TTK yay., Ankara, 1896, s. 85.

Molla tarafından 25 Aralık 1918 tarihinde Ermeni meselesinde suçlu oldukları iddia edilenlerin Divan-ı Harb-i Örfi'de

yargılanacakları ilân edilmiş; Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey de Ermeni katliamından suçlu bulunarak idam edilmiştir²².

Divan-ı Harb-i Örfi kurularak Kemal Bey gibi sözde katliamdan suçlu bulunanların tereddüt edilmeden idam edilmesi tabii ki meselenin kapanmasını sağlamamış, bilâkis uluslar arası bir mesele haline dönüşmesini kolaylaştırmıştır.

İttihatçıların sözde Ermeni katliâmıyla itham edilmelerinde olduğu gibi Divan-ı Harb-i Örfi'nin kurulması ve verdiği kararlar, Damat Ferid Paşa hükümetinden önce görev almış olan üst düzey yöneticilerin bir bir öldürülmelerine zemin hazırlamıştır. Milli Mücadele döneminde dahi siyasi bir baskı aracı olarak aynı gerekçeyle tutuklamalar ve sürgünlerin yapılması İstanbul yönetiminin bencil, aciz ve teslimiyetçi tavrını ortaya koymaktadır.

İstanbul'un İtilâf devletlerince işgalinden sonra İngilizler Bâb-ı Âli'ye baskı yaparak "Ermeni katliamı" suçuyla Türk liderlerini yargılamış, suçları sabit görülmeden yakalananları Bekir Ağa Bölüğü'nde tutuklamış ve sonra Malta adasına sürmüşlerdir. Ermeni vurucu timlerinin idam listelerinde isimleri bulunan Paşalar da yurt dışına çıktıklarından giyaben mahkum edilmişlerdir. Onların peşini bırakmamakta kararlı olan İngilizler Almanya'da buldukları yolunda haber aldıkları Enver, Talat, Cemal ve Said Halim Paşalarla Dr. Nazım, Bahattin Şakir, Cemal Azmi Beylerin bu ülkeden idelerinin sağlanması için Damat Ferid Paşa'ya baskı yapmışlardır²³. İngiliz Gizli Servisi'nden Sir Andrew Ryan'ın bizzat takip ettiği teşebbüslerden de bir sonuç alamayan İngilizler kendi metotlarıyla İttihatçı avına çıkmışlardır. Yine İngiliz entelijansından Aubert Herbert Almanya'da Talat Paşa'ya ulaşmış ve kısa bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Talat Paşa'nın Mustafa Kemal hareketine yardımcı olmak üzere İslâm ülkelerinden destek aradığı, yurt dışında Müttefiklere karşı ciddi bir muhalefet hareketini

²² Parmaksızoğlu, a.g.e., s. 157.

²³ Osmanlı delegeleri 30 Haziran 1919 tarihinde Paris Konferansı'na verdikleri takrir ile Almanya'ya iltica etmiş olan İttihat Terakki hükümeti ricalinin muhakeme ve tecziye edilmek üzere müttelikler tarafından oradan aldırılmasını istemişlerdir. Bkz. Bayur, a.g.e., s.37.

örgütlediği ve kısa bir süre içinde Ankara'ya iltihak edeceğine" dair haberler teyit edilir. Üstelik Talat Paşa, Türkiye'ye uygun bir barış antlaşmasına İngiltere imza koymadıkça Pan-Turan ve Pan-İslâm hareketlerini İngiltere aleyhine atağa kaldıracağı tehdidinde bulunmuştur. Talat Paşa'nın söz konusu ettiği tertipleri İngilizleri olduğu kadar Rusları da tedirgin etmiştir. Bu gelişmelerden sonra İngiliz ve Rus istihbaratları iş bölümü yaparak Talat Paşa'nın idamını kararlaştırmışlardır. Ancak hükmün Ermeni komitecileri tarafından infaz edilmesi kararlaştırılacak ve 5 Mart 1921'de Talat Paşa Berlin'de evinden çıktığı bir sırada Erzurum asıllı Ermeni komiteci Sogomon Tehlerian tarafından şehit edilecektir. Yedi yıl sonra görülen mahkemede olay saptırılarak Ermeni meselesi sebebiyle Türklerin suçlandığı bir mahkemeye dönüştürülmüştür. Türk tarafının temsil edilmediği mahkemede mahkum edilen Türkler olmuştur. Bu davadan sonra vuku bulan Ermeni suikastleri, suçlarını meşrulaştırıcı ve dolayısıyla kâtillerinin salıverildiği siyasî bir boyut kazanacaktır. Said Halim Paşa 6 Aralık 1921'de Roma'da, Bahattin Şakir Bey 17 Nisan 1922'de Berlin'de, Cemal Paşa 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te benzer tertiplerle öldürülmüşlerdir²⁴.

Ermeniler konusunda Türk tarafının tutarsız görüşleri dışarıya da aynı şekilde yansıdığını görmekteyiz. Paris Barış Konferansında ABD Başkanı W. Wilson'un önerisiyle teşkil olunan ve Suriye ve Filistin'de incelemeler yapacak olan King-Crane Komisyonu²⁵ 3 Haziran 1919 ve 23 Temmuz 1919 tarihlerinde İstanbul'a gelmiştir. King-Crane Komisyonu İstanbul'a ikinci gelişinde 31 Temmuz'da Amerikan Sefaretinde başlattığı çalışmalar kapsamında muhtelif kişilerle görüşmüştür. Bu görüşmeler sırasında Türk gruplarının ifadeleri, Ermeni meselesi hakkında ciddi tutarsızlıkları ve fikir ayrılıklarını ortaya koyduğu gibi komisyonun incelemeleri sonunda hazırladığı raporuna da Türkler aleyhindeki tezleri kuvvetlendirir bir görüşün yansımalarına sebebiyet vermiştir.

Komisyon ilk olarak Milli Ahrar Fırkası ve İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Cami ve Kemal Mücahit Beylerle

²⁴ Mim Kemal Öke, **Ermeni Sorunu 1914-1923**, TTK yay. Ankara, 1991, s. 242-243.

²⁵ Bu komisyon hakkında geniş bilgi için bkz. E.Semih Yalçın, "Mütareke Döneminde King-Crane Komisyonu'nun İstanbul'daki Faaliyetleri", *Meslek Hayatının 25.Yılında Prof. Dr. Abdülhaluk M. Çay Armağanı*, C. II, Ankara 1998, s. 1149 vd.

görüşmüştür. Bu görüşmede Cami Bey Ermenistan konusunda sorulan soruya, Ermenistan'ın kendi milli sınırları içerisinde kurulmasını ilke olarak kabul ettiklerini, ancak azınlıkların çoğunlukları yönetmesinin mümkün olmadığını, barışı temin edemeyeceğini, dolayısıyla Türklerle meskun yerlerde bir Ermenistan kurulmasının mümkün olmadığı cevabını vermiştir. Buna mukabil Komisyon tarafından Türklerin Ermenistan için bir sınır çizmelerinin Türk menfaati açısından faydalı olacağı ifade edilmiştir. Sulh ve Selâmet Fırkası'nı temsilen Komisyonla görüşen Dahiliye Nazırı Mustafa Arif Bey de Ermeni meselesi ile ilgili soruya muhatap olmuştur. Mustafa Arif Bey, Wilson prensiplerine dayanacak bir ülkenin kendi geleceğine kendisinin karar vermesi gerektiğini kabul etmekle birlikte Osmanlı ülkesinde Ermeni çoğunluğun bulunduğu hiçbir bölgenin olmadığını, Ermeni azınlığı yönetiminde Türklerin ve Kürtlerin haklarının korunamayacağını ifade etmiştir. Aynı gün komisyon üyeleriyle görüşen Vakit gazetesi başyazarı Ahmet Emin (Yalman) Bey ile Ermenilerin çoğunlukta oldukları yerlerde uygun bir şekilde toprak verilebileceğini, Türk ve Kürtlerin çoğunlukta oldukları yerlerde Ermenilere fazlaca toprak verilmesinin doğru olmadığını ve Türklere normal standartlarda yaşayabilecekleri toprakların verilmesi gerektiğini savunmuştur. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı temsilen eski İşkondra Valisi Sefaaddin, Dr. Esat Halil ve Zeynel Abidin Beylerden oluşan heyet komisyonla bir görüşme yapmıştır. Bu görüşme sırasında Sefaaddin Bey firkalarının, İttihat ve Terakki'nin Ermeniler hakkında tatbik ettiği harekâtı hiçbir zaman meşru görmediğini ve bu yolda bir çok fedâkarlık yaparak İttihat ve Terakki'nin mezalimine maruz kaldığını söylemiştir. Peyam gazetesi sahibi ve eski Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey de komisyon üyeleriyle yaptığı görüşmede, Bir Ermenistan kurulmasının tehlikelerinden bahsederek Türklerle Ermenilerin uzun süre beraber yaşadıklarını ve birbirlerinden ayrılmalarının mümkün olmadığını, bölgede gerçekleştirilecek ekonomik düzenleme ve iyileştirmelerin yeni bir katliama engel olacağını ifade etmiştir. Vahdet-i Milliye Heyeti üyelerinden Ahmet Rıza Bey de komisyonla görüşmesinde bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasına karşı olduklarından bahisle Amerika'nın Türkiye'yi yalnız bırakmayacağına inandıklarını ifade ederek Amerikan mandasını talep ettiklerini açıkça belirtmiştir. Milli Kongre adına komisyonla görüşen Esad Paşa ile Rüstem Bey, Türk hükümetinin zulüm ve eziyet ettiği yönündeki propagandalarının devamlı bir koz olarak kullanılmasını protesto ederek dünyanın henüz Ermeni zulmü ile ilgili gerçeği görmediğini, Ermenilerden çok Türklerin feda

edildiğini, İttihat ve Terakki'nin Türk birliğini temsil etmediğini ve tehirden sorumlu olmadıklarını ifade etmişlerdir²⁶.

İstanbul'da Türk gruplarının içine düşüğü fikir buhranı ve istikbale yönelik hiçbir fikir birliğinin olmaması, Komisyonu, Türklerle Ermenilerin aynı idarî yapı altında kalamayacakları düşüncesine yöneltmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, "Düşmandan nasfet (adalet) ve merhamet niyaz etmekle devlet ve millet işleri görülmez. Nasfet ve merhamet dilenmek gibi bir prensip yoktur." sözü²⁷ ile İstanbul yönetimini ve yukarıda örneklerini verdiğimiz anlayışı ağır bir dille tenkit etmiş ve bu yönde ortaya koyduğu tavrını hiçbir zaman değiştirmemiştir.

Sonuç olarak;

1- Osmanlı toprakları üzerinde emperyalist menfaatleri bulunan Batılı devletler Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayri müslim unsurları devlet aleyhinde tahrik ve teşvik etmiştir. İsteklerini elde etmek için gayri Türk unsurların hamisi sıfatıyla talep ettikleri haklar tamamen bu devletlerin emperyalist gayeleriyle mütenasip bir seyir izlemiştir.

2- Ermeni meselesinin bağımsızlık vaadine dayanan bir milli kurtuluş mücadelesi olduğu tezi tarihi gerçeklerle bağdaşmayacağı gibi Osmanlı Devleti'ni yıkmak isteyen devletlerin her fırsatta kullanmak istedikleri jeopolitik bir argüman olduğunun da göz ardı edilmesi anlamına gelecektir. Türklerin Avrupa'dan çıkarılarak Anadolu'da kendi kontrolleri altında bırakılmaları konusunda hemfikir olan İtilâf devletleri 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekenamesi'ni sadece Türklerin uymaya mecbur olduğu bir belge olarak görmüşler ve stratejik noktaları işgal yetkisi veren 7. maddeyi istedikleri gibi kullanmakta kendilerini serbest hissetmişlerdir. Bununla da kalmayarak, asırlarca Osmanlı Devleti hakimiyetinde yaşamanın kompleksi içinde hırçınlaşan ve hayallerinin gerçekleşmesi zamanının geldiğine inanarak, büyük bir kinle Türk halkına saldıran Ermenilerin ve Rumların bu hareketleri hoşgörüyü karşılanmış, meşru görülmüş ve hatta teşvik edilmiştir. Yeni Türk devletinin kurulması için verilen Milli Mücadelenin akîm bırakılması için Türk toprakları üzerinde sui

²⁶ Yalçın, **a.g.m.**, s.1157-1159.

²⁷ Kemal Atatürk, **Nutuk, (1919-1927)**, TTK yay., Ankara, 1989, s. 237.

emelleri bulunan batılı devletler Ermenilerle birlikte hareket etmeyi tercih etmişlerdir.

3- Ermeni iddialarını gündeme getiren batılı devletlerin Ermeniler hakkında samimi olmadıkları, Ermenilere sahip çıkıyor görünmelerinin tamamen politik çıkarları ile mütenasip olduğu Lozan Barış Antlaşması'ndaki tavırlarından da hemen anlaşılabilir.

4- Kendi iç meselelerini başka devletlere havale ederek çözmeye çalışan aciz ve basiretsiz bir yönetimin bir milleti ileriki yıllarda büyük sıkıntılara soktuğunun bariz bir örneği olarak Ermeni meselesini görmekteyiz.

5- Devlet erkani ve Türk münevverinin Ermeni meselesi konusundaki tutarsız politik görüşleri ileride Türkleri ciddi sıkıntılara sokmuştur.

6- Ancak bütün bunlar kaderine razı olarak adalete dayanan bir barış antlaşması bekleyerek ve Wilson prensipleri gibi adlarla ortaya atılan esasların kendileri için de uygulanacağını ümit eden Türk halkı, Ermeni meselesinde Ermenilere ve Rumlara arka çıkan İtilâf devletlerinin masum insanların katledilmeleri ve memleketlerinin büyük acılarla işgal edilmesi karşısında sessiz kaldıklarını görmüştür.

7- Milli Mücadele döneminde ve bugün değişik hal ve şekillerde karşımıza çıktığını görmekteyiz. Mütareke döneminde olduğu gibi bugün de kendi amaç ve menfaatlerine uygun düşmeyen bir siyasetle karşılaşan emperyalist devletler Ermeni meselesi gibi tarihe mal olmuş meseleleri yeniden gündeme getirip Türkiye'yi dünya siyasetinde güç duruma sokmak istemektedirler. Bu kozu kullanarak Türkiye'den istediklerini elde etmek amacıyla oldukları açıktır.